

УДК 34.01

ОСВІТНЄ ПРАВО В УКРАЇНІ ТА США: СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ

Наталія ДАВИДОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

SUMMARY

Educational law is the branch of legislation more developed in the US than in Ukraine. The article discusses the following supporting facts for this view: the existence of National Association of College and University Attorneys; several published periodical journals on the education law issues; relevant courses that are taught in the law schools and within the pedagogical programs. The article concludes that it is necessary to learn from the USA experience and to heighten the interest to legal regulation of relationships in the education sphere in Ukraine. We predict that role of educational law in Ukraine will increase soon and respective professional organizations, journals and courses will appear.

Key words: educational law, university, legal system, civil law, university ranking.

АНОТАЦІЯ

Галузь освітнього права є більш розвинутою в системі права США, що підтверджується низкою аргументів, зокрема наявністю спеціалізованої організації Американської національної асоціації юристів коледжів та університетів, виданням кількох періодичних видань з освітньо-правової тематики, викладанням відповідної дисципліни для студентів-юристів і педагогів. Зроблено висновок про необхідність запозичення позитивного досвіду США та збільшення інтересу до правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні. Прогнозуємо, що роль освітнього права в Україні незабаром збільшиться і з'являться відповідні професійні організації, періодичні видання й навчальні курси.

Ключові слова: освітнє право, університет, система права, цивільне право, університетський рейтинг.

Постановка проблеми. У вітчизняній теорії права полісемантичне поняття «освітнє право» може розглядатись як навчальна дисципліна, юридична наука або галузь законодавства. Сучасне освітнє законодавство характеризується істотним оновленням, зокрема нещодавно прийнято Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014, наявний проект Закону України «Про освіту», що змінили теоретичні підходи до правового регулювання відносин у сфері освіти. Визначення місця, ролі та значення освітнього права в навчальному плані університету, у системі юридичної науки права й системі законодавства є важливим і залежить від соціально-політичних, економічних умов, від рівня духовного та культурного розвитку суспільства.

Актуальність теми. Науковий інтерес становить вивчення американського досвіду правового регулювання відносин у сфері освіти, оскільки різні незалежні міжнародні організації, аналізуючи статистичну інформацію за багатьма критеріями, доходять висновку про світове лідерство Сполучених Штатів Америки на ринку послуг вищої освіти. Існує чотири міжнародні загальновізанні рейтинги університетів (Академічний рейтинг світових університетів (т. зв. Шанхайський рейтинг), QS (QS World University Rankings), Таймс-Томсон Рейтерс, Вебометрікс, які одногослоно заявляють про першість університетів США серед інституцій вищої освіти інших країн. Освітнє право як відокремлена галузь законодавства давно закріпилась в українській та американській системах права, однак місце, значення й питома вага цього утворення істотно відрізняються.

Метою статті є порівняння сучасного стану, тенденцій розвитку освітнього права в Україні та США, прогнозування майбутнього освітнього права для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підхід ра**Виклад основного матеріалу дослідження.** Підхід радянської юридичної науки до розуміння освітнього права з очевидних причин був однобоким, адміністративно-пра-

вовим, але позитивним результатом є те, що були створені теоретико-методологічні передумови для системного вивчення правовідносин, що виникають у цій сфері, і підходи до формування освітнього законодавства.

Із 90-х років ХХ ст. вивчення відносин у сфері освіти в юридичній літературі набуло більш-менш системного характеру. Тематика й характер досліджень визначались необхідністю осмислення нових реалій у сфері освіти, досвіду застосування нового законодавства й потреб практики, а також розробкою науково-практичних проблем, пов'язаних із удосконаленням регламентації відносин у сфері освіти. Необхідність ревізії основних положень радянського адміністративного права в умовах кардинального перегляду принципів, функцій, форм і методів державного управління, його децентралізація та демократизація в епоху радикальних перетворень кінця минулого століття вплинули на розуміння сутності освітнього права та правового статусу учасників відносин у сфері освіти. У зв'язку з оновленням правових основ вітчизняної освіти виникають нові підходи до аналізу правової природи і специфіки правовідносин у сфері освіти, коло підходів до галузевого розуміння освітнього права розширюється: з'являються представники української науки *теорії держави і права*, які займаються проблемами освітнього права (дисертація О.Я. Кархут «Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект». – К., 2014), галузі *конституційне право* (монографія В.О. Боняк «Конституційне право людини на освіту в Україні». – Дніпропетровськ, 2008; дисертація Н.Г. Маслової «Конституційно-правові засади академічної свободи в Україні». – Х., 2013; дисертація Н.І. Петрецької «Конституційно-правовий статус окремих учасників навчально-виховного процесу в галузі вищої освіти України». – К., 2014; дисертація К.М. Романенко «Конституційне право громадянства на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку». – Запоріжжя, 2008), *господарського права* (дисертація Л.В. Гурак «Господарсько-правове забезпечення діяльності держав-

них вищих навчальних закладів». – Х., 2012; дисертація Б.В. Деревянка «Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів». – К., 2013; монографія Б.В. Деревянка «Надання освітніх послуг: правовий статус суб'єктів». – Донецьк, 2011; дисертація О.В. Куцубурова-Шевченко «Господарсько-правове забезпечення діяльності державних вищих навчальних закладів». – Донецьк, 2012; дисертація І.М. Острівного «Господарсько-правовий статус вищих навчальних закладів приватної форми власності». – Донецьк, 2012; дисертація М.О. Тимошенко «Правове регулювання господарських відносин приватних вищих навчальних закладів». – К., 2010) і *трудового права* (дисертація О.В. Тищенко «Правові проблеми укладення, зміни та припинення трудового договору з педагогічними працівниками середніх загальноосвітніх шкіл України». – К., 2002).

Безперечно, коріння освітнього права варто шукати в цивільному, де учасники відносин знаходяться в рівному становищі, коли єдиним обмеженням права однієї особи є право іншої особи чи інших осіб, суспільства загалом. На думку О.В. Кохановської, припущення ж про можливість поєднання двох методів – імперативного й диспозитивного – зводиться реально до їх чіткого розмежування: у яких випадках застосувати імператив, а в яких – диспозитивні начала [1, с. 74].

Останнім часом активізувались саме цивільно-правові дисертаційні та монографічні дослідження у сфері освіти й, зокрема, вищої освіти: дисертація В.В. Астахова «Правове регулювання функціонування в Україні вищих закладів освіти, заснованих на недержавній формі власності». – Х., 1999; дисертація С.А. Загороднього «Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі». – Х., 2007; дисертація П.В. Нестеренко «Вищі навчальні заклади як суб'єкти майнових правовідносин». – Х., 2008.

До кола питань, які аналізуються представниками цивілістичної науки, належать такі: цивільно-правове регулювання функціонування в Україні вищих закладів освіти, заснованих на недержавній формі власності; поняття і зміст зобов'язання щодо оплатного надання освітніх послуг; ВНЗ як суб'єкт цивільного права; договір про професійну підготовку у ВНЗ; речові права освітніх організацій; ВНЗ як юридична особа; цивільна правосуб'єктність освітніх організацій; цивільно-правові відносини у сфері освітніх послуг; цивільно-правове регулювання економічної діяльності ВНЗ; ВНЗ як суб'єкти майнових правовідносин; захист права на освіту за цивільним законодавством.

На сучасному етапі, на жаль, усе ще популярним залишається адміністративно-правовий підхід до розуміння освітнього права, зокрема це видно в таких дисертаціях: Н.В. Бондарчук «Організаційно-правові засади забезпечення фінансування вищої освіти». – К., 2009; Л.В. Головій «Організаційно-правові засади надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України». – К., 2010; К.Г. Грищенко «Правове регулювання витратків на вищу освіту». – К., 1999; М.Н. Курко «Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні». – Х., 2010; А.О. Монаєнко «Правове регулювання видатків на освіту та науку». – Ірпінь, 2009; Є.А. Огаренко «Адміністративно-правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів в Україні». – Запоріжжя, 2010; Н.С. Ракша «Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту». – Донецьк, 2006; В.І. Пальчиков «Правові проблеми вдосконалення організації діяльності та управління у сфері освіти». – К., 2005; О.О. Сорока «Адміністративно-правовий статус приватного вищого навчального закладу». – К., 2013; Л.І. Тарусова «Правові основи управління післядипломною освітою в Україні». – Х., 2003; Р.В. Шаповал «Адміністративно-правове ре-

гулювання освітньої діяльності в Україні». – Х., 2011; І.В. Хохлова «Система адміністративно-правових засобів забезпечення права громадян на здобуття вищої освіти». – Дніпропетровськ, 2012 – і монографії Р.В. Шаповал «Освітня діяльність в Україні: адміністративно-правове дослідження». – Х., 2011.

Варто констатувати недостатню увагу українських юристів до проблематики освітнього права не тільки на рівні монографічних і дисертаційних досліджень, а й на рівні академічного викладання дисципліни. За час незалежності в Україні було підготовлено лише кілька навчальних посібників з освітнього права, зокрема навчальні посібники В.В. Астахова і К.В. Астахова [2], Р.Г. Валеєва [3].

Для аналізу історії становлення й сучасних тенденцій розвитку теорії освітнього права в США потрібно звернутись до поняття системи американського права. Складність американського права та американської юридичної освіти пояснюється відсутністю єдиної системи знань, замість цього, мають місце розпорошені правила поведінки, які мають вузьке застосування. Конкретні судові справи, що розглядаються протягом навчання у правових школах, мають високий ступінь деталізації обставин, які передували та супроводжували конфлікт між сторонами. У процесі навчання не проводиться узагальнень, що робили б можливим застосування того чи іншого правила для інших схожих суспільних відносин. У начальних планах, на жаль, немає дисципліни «Теорія права», що викладається в усіх юридичних закладах України й дає уявлення про право як єдину систему з поділом на галузі, підгалузі тощо. Відсутність системності у правовій науці США підтверджується також відсутністю структурного поділу правових шкіл на кафедри чи інші підрозділи. Кожен професор працює самостійно та підпорядковується тільки декану, оскільки посада завідувач кафедри (як і сама кафедра) відсутня. Відсутність поділу на кафедри має й позитивний бік: викладач має набагато менше адміністративних обов'язків щодо заповнення звітної документації, залишається більше часу на творчу та викладацьку роботу [4].

Сутність американського підходу до побудови права пояснюється прикладним, практичним характером американської ментальності. Будь-яка теорія має право на існування, якщо вона має економічний зміст і позитивні фінансові наслідки у вигляді прибутку. Теорія права не вивчається американськими студентами-правниками, а теоретичний поділ права на галузі права, поширений на пострадянському просторі, не застосовується в США, оскільки, на думку американських юристів, ці підходи не мають безпосередньої практичної реалізації.

Оскільки в праві США немає поділу на галузі права, то відсутні й дискусії з приводу галузевої належності норм, які регулюють відносини у сфері освіти. Серед американських дослідників проблем освітнього права варто згадати роботи Й. Бекхем і К. Мілер «Сучасні проблеми права вищої освіти» (2011), Д. Блек «Освітнє право: рівність, справедливість і реформи» (2013), Д. Дейтон «Освітнє право: принципи, політика та практика» (2012), Дж. Ерін, П. Лейк «Вища освіта та право, кейси та матеріали» (2008), М. Імбер, Т. Джил «Освітнє право» (2013), В. Капліна й Б. Лі «Право вищої освіти» (2014), М. Кафман «Освітнє право, політика та практика» (2013), А. Клінтон, А. Керн «Право вищої освіти: політика та перспективи» (2010), М. Олівас «Пред'явлення позову до альма матер: вища освіта й суди» (2013), М. Олівас «Право і вища освіта: кейси та матеріали про коледж у суді» (2015), С. Посканзер «Право вищої освіти: викладач» (2001), Л. Росоу, Дж. Стефкович «Освітнє право: кейси та матеріали» (2014), М. Сміт «Юридичний, професійний та етичний вимір вищої освіти» (2004), Б. Суперфайн «Рівність в освітньому

праві та політиці» (2013), М. Юдоф, Б. Левін «Освітня політика та право» (2011), Д. Фарінгтон, Д. Палфрейман «Право вищої освіти» (2006).

Варто констатувати зростання ролі освітнього права в американському суспільстві, що пояснюється кількома причинами, зокрема суспільство стало приділяти більше уваги громадянським правам, збільшилась змагальність між студентами й університетами, зменшився рівень довіри всередині суспільства, ускладнився суспільний устрій.

Сполучені Штати Америки давно відчули необхідність у спеціальному регулюванні відносин у сфері освіти й, зокрема, вищої освіти, у спеціальній підготовці юристів для обслуговування потреб ВНЗ. У 1960 році дев'ять адвокатів із п'ятнадцяти університетів провели круглий стіл в Ен Арбор (штат Мічиган) на тему «Діяльність юрисконсульта в державних університетах». У той час було визнано, що такого поняття, як сукупність норм, що регулюють відносини у сфері вищої освіти, не існує [5, с. 35]. Протягом 1960–1961 років невеликою групою адвокатів, що надавали юридичні послуги ВНЗ, була створена Національна асоціація юристів коледжів та університетів (National Association of College and University Attorneys – NACUA), що стало першим професійним об'єднанням юристів, які займаються правовим супроводом діяльності інституцій вищої освіти. Університет Мічигану, університет Алабами, Північно-західний університет і деякі інші інституції Ліги плюща¹ відіграли ключову роль у заснуванні цієї асоціації. Сьогодні до неї входить більше ніж 3 000 адвокатів, котрі представляють близько 1 400 університетів і 660 інституцій. Ця організація пропонує правову допомогу адміністратором ВНЗ і юридичну освіту впродовж життя для адвокатів, котрі надають правову допомогу ВНЗ, у формі періодичних публікацій і проведення тематичних конференцій і семінарів. Асоціація є інформаційним центром для адвокатів, які діляться своїм досвідом із поточних правових питань. Штаб-квартира Асоціації знаходиться в окрузі Колумбія, що спрощує моніторинг урядових пропозицій, які впливають на сферу вищої освіти й допомагає координувати обмін інформацією з іншими державними та приватними інституціями щодо правового впливу на вищу освіту. Інтерес до правового регулювання вищої освіти в США щороку набирає обертів, і широко відоме видавництво юридичної літератури West Publishing Company започаткувало серію «Збірник з освітнього права» (“Educational Law Reporter”), що являє собою збірку судових рішень, яка щомісяця оновлюється. Серед спеціальних періодичних видань у США варто назвати такі: Школа права Університету Нотр-Дам (штат Індіана) видає «Журнал із права коледжів та університетів» (“Journal of College and University Law”); Школа права Ребена Кларка та факультет освітнього лідерства Університету Брігам Янг (штат Юта) видають журнал «Освіта і право» (“Education and Law Journal”), який висвітлює правові питання діяльності початкової, середньої, старшої та вищої школи; Школа права Університету Південної Кароліни видає «Журнал права й освіти» (“Journal of Law and Education”). Крім того, є кілька спеціальних періодичних видань, що стосуються освітнього права в межах середньої освіти: Університет Північної Кароліни видає Бюлетень шкільного права (“School Law Bulletin”), Національний збірник зі шкільного права (“The National School Law Reporter”), Національна асоціація вивчення освіти з 1902 року видає Щорічник, який протягом

усього часу існування видання складається з двох томів, присвячених різним освітнім питанням. Потрібно також указати на спеціалізовані видання з проблем вищої освіти: приватна група «Тейлор і Франсіс» (штат Пенсильванія) видають «Журнал з вищої освіти» (“The Magazine of Higher Learning”), Державний університет Огайо видає з 1930 року журнал з вищої освіти (“The Journal of Higher Education”), Державний університет Пенсильванії видає Огляд вищої освіти (“Higher Education in Review”).

Іншим підтвердженням зростання інтересу до галузі освітнього права та права вищої освіти є наявність відповідної дисципліни в навчальних планах провідних правових шкіл. Наприклад, у Школі права Університету Техасу є курс «Вища освіта і право», у Школі права Коледжу Бостон є семінар «Право та вища освіта», Школа права Гарвардського і Стенфордського університетів мають курс «Освітнє право та політика».

На підставі викладеного можна зробити висновки, що стан наукових розробок правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні знаходиться на етапі зародження. Американська зацікавленість в освітньому праві й розвиненість правового регулювання є взірцем для наслідування, що підтверджується проведенням у США численних наукових заходів з освітнього права, наявністю спеціальних періодичних видань, спеціальних підручників і літератури, дисципліни «Освітнє право» в навчальних планах провідних правових шкіл, професійних організацій, що займаються питаннями правового супроводу освітнього процесу, зокрема професійного об'єднання «Національна асоціація юристів коледжів та університетів». Галузь освітнього права та права вищої освіти вже давно набула набагато більшої популярності в США, ніж в Україні чи інших країнах пострадянського простору. Доречним є запозичення позитивного досвіду і створення в Україні організації, аналогічної Американській національній асоціації юристів коледжів та університетів, видання спеціалізованого періодичного видання «Освітнє право», викладання відповідної дисципліни для студентів-юристів і педагогів. Прогнозуємо, що роль освітнього права в Україні незабаром збільшиться, з'являться відповідні професійні організації, періодичні видання та навчальні курси.

Список використаної літератури:

1. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : [монографія] / О.В. Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 463 с.
2. Освітнє право : [навчальний посібник для студентів гуманітарних ВНЗ] / [В.В. Астахов, К.В. Астахова (мол.), О.Л. Войно-Данчишина та ін.]; за заг. ред. В.В. Астахова. – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 188 с.
3. Валєєв Р.Г. Освітнє право України : [навчальний посібник] / Р.Г. Валєєв. – Луганськ : Луганська правова фундація, 2011. – 287 с.
4. Давидова Н.О. Вища юридична освіта у Сполучених Штатах Америки / Н.О. Давидова // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 495–503.
5. Nancy L. T. The Attorney's Role on Campus: Options for Colleges and Universities, 30 changes / L. Nancy // The Magazine of Higher Learning. – 1998. – Volume 30, Issue 3. – P. 35–43.

¹ Ліга плюща (Ivy League) – асоціація восьми найстаріших університетів Сполучених Штатів Америки: Гарварда (Harvard), Принстона (Princeton), Йеля (Yale), Брауна (Brown), Колумбії (Columbia), Корнелла (Cornell), Дартмута (Dartmouth) і Пенсильванії (Pennsylvania). Ліга Плюща вважається еталоном престижності вищої освіти в США.